

Jämställdheten och befolkningsfrågan

Befolkningsfrågan är sammanlänkad med rättvisa för kvinnorna. Ökad jämställdhet mellan könen gör kvinnornas röster hörda. De är avgörande för världens framtid – inte bara för kvinnornas framtid.

AMARTYA SEN

Fokus i denna artikel¹ är förhållandet mellan höga födelsetal och kvinnors begränsade inflytande i beslutsfattandet – med andra ord kvinnors underordning. Utgångspunkten knyter an till insikten att den mest omedelbara negativa följderna av hög befolkningstillväxt är den frihetsförlust som kvinnor drabbas av och som innebär att de blir uppbundna av att ständigt föda och uppfostra barn. Detta samband är viktigt i sig eftersom det påverkar kvinnors välfärd och frihet (och i förlängningen även männens dito).

Dessutom är det logiskt att förvänta sig att allt som ökar unga kvinnors makt och inflytande vad gäller familjeplanering leder till

kraftigt minskade födelsetal, eftersom det främst är de som berörs (därigenom minskar även de miljöproblem som är förknippade med befolkningstillväxten). Det förväntade sambandet har också ett starkt statistiskt stöd såväl i internationella studier där olika länder jämförs som i jämförelser av olika stater och regioner inom Indien.

Den generella slutsatsen är att om kvinnor har makt och inflytande så bidrar det till en effektiv lösning av den så kallade befolkningskrisen, inklusive dess miljökonsekvenser. Jämställdhet mellan könen är inte bara värdefullt i sig, utan har långtgående konsekvenser för allas våra liv – mäns, kvinnors och

barns. Ökad makt för kvinnor, genom utbildning och ekonomiskt oberoende, har mer vittgående följder än de omedelbara rättvisaspekterna.

Skrämskott och genuina bekymmer

Omfattningen av befolkningstillväxten överdrivs ofta. Uppskrämda kommentatorer har satt skräck i andra med inbillade faror under lång tid. Detta skräckscenario har åtminstone 200 år på nacken och kan spåras tillbaka till Thomas Robert Malthus och dennes påstående att världen redan då var kraftigt överbefolkad och att befolkningstillväxten vida överskred tillväxten av livsmedel. Två århundraden senare ökar livsmedelsproduktionen fortfarande väsentligt snabbare än världens befolkning, och den snabbaste tillväxten per person sker i jämförelsevis fattiga länder, som Kina och Indien. Särskilt anmärkningsvärt är att den snabba tillväxten av världens livsmedelstillgångar har fortsatt trots att fallande relativpriser minskat de ekonomiska incitamenten. De internationella priserna på vete, ris och andra stapelvaror har fallit med mer än 70 procent i fasta priser det senaste kvartsseket. Trots detta produceras allt större mängder av dessa grödor och produktionen överstiger vida befolkningstillväxten (livsmedelstillgången per person har ökat med cirka 10 procent under denna period).

Det finns emellertid en risk att vi blir så tillfreds med oss själva att vi slår oss till ro. Det faktum att befolkningstillväxten är väsentligt långsammare än tillväxten på varor (livsmedel såväl som industriell produktion och övriga varor) ger ofta upphov till ett opåkallat lugn, som ofta förstärks ytterligare av insikten (korrekt uppfattad dessutom) att befolkningstillväxten i världen som helhet snabbt minskar, något som också gäller i flertalet regioner. Denna positiva bild av saker

nas tillstånd på övergripande nivå döljer det faktum att befolkningstillväxten sjunker snabbt i vissa regioner, men endast långsamt – eller inte alls – i andra. Vi måste studera orsakerna till dessa skillnader för att förstå befolkningsproblemets karaktär och omfattning.

Det är de facto oerhört väsentligt att vi inte slår oss till ro i diskussionen om befolkningstillväxten och att vi förstår att det finns ett antal viktiga frågor att ta itu med som inte fångas in av det traditionella malthusianska perspektivet. En del av problemet är miljön, globalt såväl som lokalt. Det är naturligtvis fortfarande ett faktum att miljöförstöring såsom global uppvärmning snarare påverkas av den totala konsumtionen än av den totala storleken på världens befolkning (fattiga människor konsumerar och förorenar i betydligt mindre utsträckning). Vi hoppas dessutom att även dagens fattiga nationer i framtiden ska bli välmående. Den sammantagna effekten av ökande befolkning och ökad konsumtion per person kan emellertid få förödande konsekvenser för den globala miljön. Härutöver finns den stora utmaning som överbefolkning på en begränsad boendeyta innebär. Även barn ska kunna växa till sig, inte bara grödor.

Även om vi ännu inte ser några tecken på allvarliga påfrestningar vad gäller produktionen av grödor, betyder det inte att problem inte kan komma att uppstå i framtiden. Utvecklingen på miljöområdet, till exempel förbrukning av oljereserverna, brister i vattenförsörjningen, landminskning till följd av global uppvärmning, bara för att nämna några problem, kan påverka den framtida situationen i bekymmersam riktning. Dessutom påverkas inte efterfrågan på livsmedel endast av befolkningstillväxten, utan också av de ökade krav på kvalitet och kvantitet i

livsmedelskonsumtionen som förknippas med ekonomisk tillväxt. Efterfrågan på livsmedel kommer i framtiden inte att vara förknippad endast med befolkningstillväxt utan också med minskande hunger och undernäring. Det finns gott om hungriga och undernärda människor i världen. Även i länder och regioner som lyckats bemästra problemet med svält, som Indien, finns stora problem med undernäring.² Det vore således helt fel att koncentrera sig enbart på prognoser över befolkningstillväxten vid beräkningar av den framtida efterfrågan på livsmedel. Behoven av att öka livsmedelsproduktionen har sin grund i många och sinsemellan disparata orsaker, och att fortsätta att öka den kan mycket väl bli svårare framöver. Även av dessa skäl vore det ett stort misstag att ta lätt på befolkningsproblemen, eftersom befolkningsökning och stigande konsumtion per capita verkar ömsesidigt förstärkande.

Hög fertilitet och kvinnors välfärd och makt

Kanske är det mest omedelbara problemet med en kraftig befolkningstillväxt den frihetsförlust som drabbar unga kvinnor som fjättras vid att ständigt föda och uppfostra barn. Global uppvärmning är ett avlägset problem jämfört med de problem som befolkningstillväxten ger upphov till vad gäller unga kvinnors liv och välfärd. Den första – och kanske mest negligerade – aspekten i debatten om befolkningstillväxten är den negativa inverkan hög fertilitet har på unga kvinnors liv i samhällen där deras åsikter sällan eller aldrig efterfrågas. Den andra – mer positiva – aspekten följer omedelbart av den första. Givet det samband som finns mellan ett alltför frekvent barnafödande och unga kvinnors svåra situation, finns det skäl att anta att ökad jämställdhet mellan könen, särskilt ökad beslutsfattning för unga kvinnor, skulle

leda till minskad fertilitet. Eftersom kvinnors intressen direkt motverkas av för hög påtvingad fruktsamhet, kan de förväntas ändra på detta om de får större inflytande över de beslut som fattas.

Varför har då kvinnor så litet att säga till om i vissa samhällen och hur kan det avhjälpas? Det finns flera olika förklaringar att beakta här (jag har försökt att diskutera denna fråga mer utförligt i *Development as Freedom*, 1999). Först och främst bidrar sociala och ekonomiska handikapp (såsom kvinnors analfabetism och arbetslöshet samt ekonomiska beroende) starkt till att kvinnors röst inte hörs i samhället eller ens i familjen. För det andra kan bristande kunskaper och avsaknad av barnbegränsningsmetoder vara en viktig källa till maktlöshet. För det tredje finns kulturella och religiösa faktorer som tilldelar unga kvinnor en underordnad position och får dem att acceptera den börda det innebär att ständigt föda och uppfostra barn (som mannen eller svärföräldrarna önskar). Dessa ojämlika förhållanden behöver kanske inte ens genomdrivas med någon form av tvång eftersom kvinnors underordnade roll och frekventa barnafödande ter sig ”naturligt”. Dessa förhållanden har sanktionerats under lång tid och kommit att accepteras okritiskt – man uppfattar inte orättvisan i de rådande förhållandena.

Främjandet av kvinnors läs- och skrivförmåga, kvinnors sysselsättning, möjligheter till familjeplanering, liksom öppna och välinformerade offentliga diskussioner kan öka kvinnors möjligheter att göra sina röster hörda. Därigenom kan de påverka sådant som rör familjeförhållanden och åstadkomma en radikal förändring i synen på vad som betraktas som rättvist och orättvist. I termer av policyanalys, baserad på jämförelser mellan länder likaväl som på regionala

jämförelser inom större länder (till exempel de nyligen genomförda jämförande studierna av de mer än 300 distrikten i Indien), så finns det idag mycket som talar för att ett stärkande av kvinnors makt (genom arbetstillfällen, utbildning, äganderättigheter m.m.) starkt kan bidra till att sänka födelsetalen.

Indiens olika erfarenheter

Indien utgör ett paradiset för statistikern tack vare de enormt stora skillnader som föreligger mellan olika regioner. Medan fertilitetstalen för Indien som helhet fortfarande ligger väsentligt högre än reproduktionstalet två barn per par, ligger många distrikt inte bara på nivåer under reproduktionstalet (det vill säga under två barn per par), utan även väsentligt lägre än till exempel USA, Storbritannien och till och med Kina. Fertilitetstalen har fallit mer eller mindre i hela Indien (genomsnittstalen för landet som helhet har fallit från sex barn per par för några decennier sedan till knappt tre per par idag), men minskningen har varit högst ojämnt fördelad. Den snabba minskningen av fertilitetstalen i Kerala, Tamil, Nadu och Himachal Pradesh i Indien kan kopplas till en likaledes snabb höjning av kvinnors utbildningsnivå och liknande källor varigenom unga kvinnors makt ökar. Ett par studier (av bland andra Mamta Murthi och Jean Dréze) har till och med kunnat visa att två variabler förklarar merparten av variationerna i fertilitetsnivå mellan de indiska distrikten, nämligen kvinnors läs- och skrivförmåga samt deras möjligheter att förvärvsarbeta. Dessa framgångar på jämställdhetens område ger inte bara kvinnor mer att säga till om inom familjen (och bidrar därmed direkt till en sänkning av fertiliteten), utan har också andra positiva sociala effekter. Kvinnors läs- och skrivkunnighet har till exempel direkt inverkan på barnadödligheten,

något som i sin tur också bidrar till en sänkning av fertilitetsnivån (eftersom önskan att ha en stor familj ofta har ett samband med behovet att försäkra sig om hjälp på ålderdomens höst av överlevande avkomma). De distrikt – eller snarare delstater – i Indien som har fortsatt höga fertilitetsnivåer (till exempel Uttar Pradesh, Bihar, Rajasthan) är just de som förvägrar unga kvinnor ekonomiska utkomstmöjligheter och utbildning, och som därmed betalar ett pris för kvinnors ofrihet.

I detta sammanhang kan det också vara intressant att påpeka att de sjunkande fertilitetstalen i Kina sannolikt skulle ägt rum även utan tvångsåtgärder till följd av Kinas stora framgångar med att höja kvinnors utbildningsnivå och öka deras deltagande på arbetsmarknaden. Skillnaderna mellan Kina och Indien är intressanta att studera, inte minst eftersom båda länderna – liksom så många andra länder i Asien – sedan lång tid värderat små pojkar och flickor högst ojämnt, till pojkens/mannens fördel. Om vi ser till de två länderna som helhet, så har Kina gjort mer än Indien för att öka kvinnors möjlighet till utbildning och ekonomisk utkomst. Eftersom Indien dock präglas av större interna olikheter än Kina, så finns det delar av Indien där man gjort mer än i Kina i dessa avseenden. I Kerala till exempel, en stor indisk delstat med cirka 30 miljoner invånare, är kvinnors läs- och skrivförmåga högre än i samtliga kinesiska provinser.

Den takt varmed man i Kerala förmått öka kvinnors läs- och skrivförmåga är också högre än Kinas. Av detta följer att Kerala också kunnat uppvisa en snabbare minskning av fertilitetsnivån. Medan den kinesiska nivån föll från 2,8 till 2,0 mellan 1979 (när ettbarnsfamiljen introducerades) och 1992, så föll den från 3,0 till 1,8 under samma period i Kerala. Kerala har behållit sin tätposition

framför Kina både vad gäller kvinnors utbildning och fertilitetsnivå (för närvarande ligger Keralas fertilitetsnivå på 1,7 och Kinas på 1,9). Tack vare att fertilitetsnivån minskat på frivillig väg och utan någon form av tvång, så har dessutom spädbarnsdödligheten fortsatt minska i Kerala vilket inte varit fallet i Kina, trots att de låg på ungefär samma nivå 1979. Spädbarnsdödligheten bland flickbarn är de facto mer än dubbelt så hög i Kina som i Kerala.

Föränderlighet i det kulturella inflytandet

Skillnaderna inom Indien pekar också på det viktiga förhållandet att det kulturella eller religiösa inflytandet på födelsetalen kan påverkas. Det hävdas till exempel att muslimska befolkningsgrupper generellt sett har högre födelsetal. I den utsträckning det över huvud taget finns någon sanning i detta påstående, så förefaller relationen huvudsakligen verka indirekt, via olika korrelationer med ojämlikhet mellan könen (inklusive kvinnors analfabetism och färre sysselsättningsstillfällen). Vikt läggs ibland vid det förhållandet att Pakistan har nära dubbelt så höga födelsetal som Indien (nära sex, i jämförelse med Indiens tre), men denna skillnad motsvarar i det närmaste helt och hållet skillnaden mellan de två länderna vad gäller kvinnors utbildning och sysselsättning samt andra faktorer som påverkar kvinnors möjligheter till inflytande.

Dessutom är den muslimska befolkningsgruppen i Indien oerhört stor – nära 120 miljoner – den tredje största i alla världens länder (detta oavsett att hinduiska politiska aktivister liksom västerländsk press insisterar på att beskriva det multireligiösa och politiskt sekulariserade Indien som "ett huvudsakligen hinduiskt land"). Faktum är att den stat som varit mest framgångsrik i att minska

födelsetalen, nämligen Kerala, har en mycket stor andel muslimer i befolkningen – mycket större än det indiska genomsnittet. Överlag är födelsetalen bland indiska muslimer mer jämförbara med dem bland andra grupper i samma region i Indien – inkluderande hinduerna – än de är med det muslimska Pakistan. I den utsträckning det finns skillnader i födelsetal mellan olika grupper inom Indien, är dessa främst relaterade till sociala och ekonomiska faktorer som utbildning, sysselsättning och äganderättigheter. Sammantagna är skillnaderna inom varje stat relativt obetydliga i jämförelse med de stora olikheterna mellan de indiska staterna, och dessa överensstämmer med skillnader i sociala och ekonomiska förhållanden.

Det är här också viktigt att påpeka att Bangladesh, som har en övervägande muslimsk befolkning, har upplevt en kraftig minskning i födelsetalen, något som kan förknippas med de framgångar kvinnorna i Bangladesh haft med ökade möjligheter till familjeplanering, ökat inflytande i ekonomiska aktiviteter (till exempel genom olika microlån) och omfattande offentlig debatt och politisk aktivism vad gäller nödvändigheten av att förändra det rådande mönstret av skillnader mellan könen. Under de senaste två decennierna (mellan 1980 och 1996) har födelsetalet i Bangladesh sjunkit från 6,1 (nära Pakistans) till 3,4 (nära Indiens), och det fortsätter att falla snabbt. Slutsatsen är sålunda denna: även om religiösa och kulturella faktorer inverkan på födelsetalen inte ska ignoreras, så är de inte opåverkbara. De är inte heller oberoende av de sociala och ekonomiska faktorer genom vilka de kulturella sambanden verkar.

Många faktorer påverkar fertiliteten, och det vore ett misstag att söka hitta en "magisk variabel" som överallt skulle kunna sänka

födelsealen. Vad som i stället krävs är ett samlat grepp som förmår inränga olika variabler i ett generellt ramverk av familjeinflytande över fertiliteten. Fördelen med att fokusera på jämställdhet mellan könen och kvinnors möjligheter att utöva inflytande är att detta ger ett brett perspektiv som i sig rymmer många av de mest betydelsefulla faktorerna vad gäller påverkan på födelsealen. Detta inkluderar erkännandet av utbildningens betydelse (inklusive utbildning av flickor), ekonomiska arrangemang (inklusive kvinnors sysselsättningsmöjligheter), sociala överväganden (inklusive kvinnornas ställning i samhället), kulturella faktorer (inklusive värdet av jämlikhet i beslut som rör familjeförhållanden), liksom de mer traditionella medel varmed familjeplanering kan underlättas (som tillgång till preventivmedel m.m. som underlättar familjeplaneringen och tillgång till medicinsk hjälp och rådgivning). Om vi till exempel betraktar utbyggnaden av olika familjeplaneringsinstitutioner isolerat, så kan de framstå som först och främst demografiska åtgärder, medan den verkliga potentialen till familjeplanering kan uppnås genom att familjens inflytande generellt ökar och särskilt genom att utsatta kvinnor får mer makt.

Kärnpunkten är erkännandet av att en ansvarsfull politik för att minska födelsealen kräver jämställdhet mellan könen, vilket naturligtvis också är ytterst betydelsefullt av en mängd andra skäl. Vägen framåt är att öka graden av frihet och rättvisa, inte graden av tvång och kränkningar. Befolkningsfrågan är intimt sammanlänkad med rättvisa för kvinnorna i synnerhet. Av detta resonemang följer, att det är rimligt att förvänta sig att ökad jämställdhet mellan könen, genom att åtgärda de olika sociala och ekonomiska handikapp som berövar kvinnor röst och inflytande i samhället, också kan vara ett av de

bästa sätten att göra något åt miljöproblemen, minska växthuseffekten och mota de faror och problem som följer med överbefolkning. Kvinnornas röst är avgörande för världens framtid – inte bara för kvinnornas framtid.

© Amartya Sen

Oversättning: Ann-Britt Hellmark

NOTER

1. En tidigare version av denna artikel är publicerad i *The Nation*, 24-31 juli, 2000. Den bygger på empiriska belägg som presenteras mer utförligt i boken *Development as Freedom*, Knopf och Oxford University Press 1999.
2. Se Peter Svedbergs bok *Poverty, and Undernutrition: Theory, Measurement, and Policy*, Oxford University Press 2000.

SUMMARY

Many different influences operate on fertility rates and therefore we need an approach that places different variables within a general framework of family decisions on fertility. The advantage of bringing gender equality and women's empowerment to the center of the stage is that they provide a broad perspective which can accommodate many of the major influences on fertility decisions. This includes acknowledging the role of educational development (including the schooling of girls), economic arrangements (including female job opportunities), social concerns (including the status of women), cultural factors (including the value of equity in family decisions), as well as the more traditional variables that can assist family planning. The article shows that factors that increase the voice and power of young women in family decisions tend to have the effect of decreasing fertility rates.